

О.А.Морозова

Роль наукової особистості у збереженні та розвитку національно-культурних традицій (на прикладі діяльності М.В.Павлюка)

Національну культуру можна визначити як специфічний засіб діяльності етносу, що виявляється у переважному типі відношень носіїв національної ідеї до світу взагалі (макрокосму), до собі подібних і до себе самого.

Отже, вирішальним моментом для збереження етнокультурних традицій виступає адекватність усвідомлення окремою особистістю переломленого в ній духу народу й ступінь активності й об'єктивації цього духу шляхом вибіркової діяльності.

Оскільки європейський тип особистості склався як ціннісно-орієнтована система соціально-рольових «масок», цілісність якої забезпечує рефлексією суб'єкта, остільки зазначений вище ступінь адекватності можна встановити через аналіз усіх складників цієї системи. Таким чином виявляється об'єктивна значимість особистості у становленні культури, елементом якої вона себе вважає. Щодо актуальності нашої праці, ми намагаємося подати в ній найбільш повну інформацію, отриману в результаті пошукової роботи, про дослідника, оборонця та популяризатора української культури Миколу Володимировича Павлюка (1920-1978).

До речі кажучи, навіть у довіднику “Українська мова: Енциклопедія” поза увагою авторів і редакторів залишились деякі важливі відомості про нього. Статті, присвяченої творчості М.Павлюка, бракує енциклопедичної інформації, в матеріалах про цього дослідника не знаходимо імені по батькові. Ця стаття, на нашу думку, погребус істотних доповнень і уточнень.

Нашу увагу в даному плані не випадково привернула діяльність М.П.Павлюка. Обіймаючи різноманітні посади (командира зенітно-артилерійської батареї, шкільного вчителя української мови і літератури, директора Наукової бібліотеки Одеського державного університету, викладача кафедр української мови, загального та слов'янського мовознавства, завідувача кафедри російської мови), живучи в Одесі та Львові, звертаючися до різноманітних аспектів культури (від спадщини Григорія Сковороди й витоків української

мови до сучасної популярної музики), М.Павлюк залишався цілісним і цілеспрямованим носієм національної ідеї у самій її рафінованій і органічній реалізації, що не могло не відбитися на світосприйманні всіх, з ким йому довелося спілкуватися (безпосередньо або через свої праці).

Спробуємо простежити це більш детально, на різноманітних аспектах його особистості. Всього можна виділити 5 таких аспектів, які ми умовно позначили через соціальні ролі: «учень», «вчитель», «дослідник», «інтелегент», «українець». Звичайно, кожна із соціальних ролей М.Павлюка ввійшла в етнокультурний простір, однак виділення ролі «українець» диктується можливістю фокусування свідомості особистості саме на проблемі національної тотожності. Соціальна роль «учень». Визначальним показником цієї ролі вважаємо усвідомлене входження особистості в деяку культурну парадигму в якості послідовника.

М.Павлюк - випускник Одеського університету: його навчання на філологічному факультеті, перерване війною, він завершив в повоєнні роки заочно, працюючи вчителем української мови і літератури в середній школі. Ще в Одесі він відчув себе продовжувачем традицій саме української культури. Однак остаточне усвідомлення, чийм «учнем» він є, склалося в аспірантурі Львівського університету, куди Микола Володимирович був переведений у зв'язку зі смертю наукового керівника професора М.Беляєва. Протягом трьох років аспірант М.Павлюк працював під керівництвом видатного лінгвіста І.Свенціцького. Як відомо, у часи І.Франка Львів перетворився на духовний центр української нації, вступивши у протистояння з русифікованим Києвом. Тема кандидатської дисертації М.Павлюка «Категорія займенника в старопольській мові» якнайкраще сприяла зміцненню таких рис української ментальності, як звернення до історичних коренів, зіставна основа пізнавальних процесів, встановлення взаємозв'язків з іншими представниками слов'янського світу (з більш прийнятною західнослов'янською орієнтацією). Усі ці риси характеризували особистість М.Павлюка протягом усього його життя. Слідом за видатними діячами української культури він вважав необхідним навчатися народній мові, розкрити ті скарби, якими володіли наші предки, не відмахуючись презирливим словом «архаїзм» від того, що не зрозуміло, бо сама «незрозумілість» пояснюється тільки ледачістю свідомості сучасників. Неодноразово підкреслюючи народну основу літературної мови Київської Русі, М.В.Павлюк категорично заперечував проти концепції О.Шахматова відносно винятковості старослов'янського (церковнослов'янського) впливу. Учений твердив, що Київська Русь, безперечно, поруч зі загальнослов'янськими граматичними творами мала свою значну оригінальну граматичну літературу, основи якої були закладені ще задовго до появи писемності на Русі. Осмислення мови народом, вивчення її багатств та можливос-

тей, використання найкращого з цієї скарбниці почалось задовго до виникнення азбук та створення граматичних трактатів. Ці граматичні традиції мали значний, якщо не вирішальний вплив на становлення та розвиток староруської грамагичної літератури [5:243].

Усвідомленню української культури не як ізольованої, а як рівноправної серед інших слов'янських, М.В.Павлюк навчався, читаючи твори Т.Шевченка, який, за словами дослідника, вводив в свої твори слова з інших мов, що свідчить про його намагання поставити українську мову на рівну основу з іншими; аналізуючи переклади Максима Рильського віршів Юліуша Словацького, відзначаючи їхню безумовну перевагу над існуючими російськими перекладами саме завдяки можливостям української мови гнучко відображати специфіку іншої мови, іншої культури.

Саме зіставний, порівняльний аспект світосприймання, ґрунтовність суджень, самобутність на фоні світової освіченості зараховував М.Павлюк до найбільш цінних якостей тих, кого він вважав своїми вчителями і попередниками, - В.Григоровича, О.Кочубинського, В.Шерця, П.Потанова, М.Беляєва та ін. Вибірковість у приєднанні до ідей попередників, уміння виділити тільки те, що справді відбивало суть української національної ідеї, відмежування як від «ура-патріотизму», ізолюючого націоналізму, так від нівелюючої психології «молодшого брата» виявило в «учнівській» іпостасі М.В.Павлюка його іпостась «дослідну».

Соціальна роль «дослідника». Аналізуючи творчу діяльність М.Павлюка, можна відзначити її різнобічність: в його роботах порушуються питання історії літератури, історії культури, історії науки. При всій зовнішній різноманітності там і тут чітко виявляються глибинні етнокультурні тенденції, які структурують дослідницький інтерес: встановлення взаємовідносин історії народу, його культури і його мови, виявлення загального й особливого в системі національної мови і культури.

Фундаментальна праця М.Павлюка, яка побачила світ вже після смерті автора, «Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду» (1978), стала, за оцінками фахівців [1:9], найбільш повним і глибоким дослідженням формування науки про мову, невід'ємною рисою становлення національної самосвідомості.

Історія мови, яка становить здебільшого науковий інтерес у системі культури багатьох інших народів, для української нації була проблемою політичною, в багатьох випадках - болісною і небезпечною для обговорення, що чітко розумів М.Павлюк [8]. Проте і в концентрації свого інтелекту саме на цій проблемі, і в ракурсах її подання виявляється все та ж діалектична цілеспрямованість (унертість) української ментальності. Суперечки про зародження української мови не можна вирішувати однозначно, не можна вста-

новлювати прямолінійний зв'язок історії народу з його мовою та психічною діяльністю, бо сама система мови гетерогенна, й окремі її підсистеми розвиваються циклічно [там само, 143].

Навряд чи можна як заперечувати, так і стверджувати «існування українців» ще в X—XI століттях, безапеляційність не властива істинним ученим. Проведені дослідження мови Київської Русі свідчать скоріше про те, що вже тоді існував діалект або група діалектів, «на базі яких згодом і сформувалася українська мова» [4:79]. Прикметно, що позиція Павлюка знайшла повну підтримку тільки в наші дні.

Пізнати свій народ, свою мову можна лише через порівняння з тими, з ким тебе можуть ототожнити. М.Павлюк став одним із авторів першого зіставного опису східнослов'янських мов, що отримав міжнародне визначення.

Однак звернення до історії - тільки одна з умов національного самоусвідомлення. Щоб лінія культури не переривалася, необхідно устремління в майбутнє, орієнтація на досягнення інших народів. Тому поряд з архівними пошуками, аналізом давніх рукописів, праць класиків М.Павлюк уважно стежить за ходом розвитку науки: виходить з друку стаття «Новые работы чехословацких учёных по сравнительной грамматике славянских языков», аналітичні огляди, присвячені міжнародному з'їзду славістів, зарубіжним славістичним конференціям, створюється перший в Україні підручник з математичної лінгвістики [151 с.], розробляється підручник з гігнології (вступ у науку про становлення і розвиток), що, на жаль, так і залишилися в рукописах.

Соціальна роль «інтелігент». Прагнення до фундаментальності та синтетичності знання, звернення до «коренів» природно призводить до загальнокультурологічної орієнтації інтересів особистості, загострення її рефлексивної діяльності, підвищення відповідальності за збереження культурного надбання, - іншими словами, до усвідомлення себе інтелігентом.

М.Павлюк був українським інтелігентом. Формування цієї його ролі, певно, можна зв'язати з роками, коли М.Павлюк очолював Наукову бібліотеку Одеського університету. На цю посаду він прийшов відразу після закінчення аспірантури у Львові і, за визнанням одного із найстаріших співробітників бібліотеки В.Фельдмана, відразу виявив себе як пристрасний любитель книги, істинний знавець бібліотечної справи, невтомний просвітитель.

Особливе місце в його дослідженнях займає встановлення взаємозв'язків між діячами культури світового рівня і Україною, зокрема - з Одесою: «В.В.Стасов і Україна», «Іван Франко в Одесі», «Одеський рік Міцкевича», «У нашому місті жив Ніщинський», «Рідкісні фотографії Г.І.Мечникова та Л.М.Толстого» - ці й багато інших статей були опубліковані у збірках і періодичних виданнях 50-х років.

Патріотизм повинен бути конкретним, звернутим не на принцип «націо-

нальності взагалі», а на своє рідне місто, своє місце роботи. Декілька статей М.Павлюк присвятив автографам, що зберігаються в Одеській бібліотеці, науково-бібліографічній, довідково-інформаційній і краєзнавчій роботі, історії славістики в Одесі скрупульозно відновлюючи імена не тільки тих, хто працював у стінах університету, а й тих, хто був запрошений для роботи, але не був допущений в зв'язку з вільнодумством і недостатнім знанням російської мови. Мова у першу чергу йде про Якова Головацького, якого Іван Франко назвав піонером нового національного відродження Галицької Русі і який, незважаючи на немовби слабке володіння російською мовою був надихнутий прогресивною російською літературою, протягом багатьох років очолював не тільки філологічний факультет, але і кафедру російської словесності у Львівському університеті й висловив бажання присвятити праці свої Імператорському Новоросійському університету [7]. У кожній «освітній» статті М.Павлюка звертає на себе увагу тонкість розуміння культури, погляд на національну самобутність не як на протиставлення іншим націям, а як на елемент загальної системи світових культурних цінностей.

Соціальна роль «українець». Ідентифікація себе саме з українським етносом виявилася у рольовій системі особистості М.Павлюка не тільки у типово українській орієнтації ментальності, а й в усвідомленому виборі мови самовираження. Абсолютна більшість його праць написана українською мовою, що було далеко непросто, бо - нагадаємо - останні вісім років свого життя М.Павлюк очолював кафедру російської мови. Цікаво, що навіть ті статті, що з якихось причин були вперше опубліковані російською мовою, згодом з'явилися в більш розгорнутому українському варіанті. Розглядаючи в одній із них (до речі, вперше у науці) відношення зачинателя нової української літератури Івана Котляревського до української мови, Микола Володимирович підкреслює плідотворність наближення до «живого народного джерела», вважаючи при цьому знаменним, що робота Котляревського над українською мовою, мовний відбір, який він робив для нової літературної мови, відбувалися з опорою «на значний лінгвістичний фон», знання багатьох європейських мов, а це в значній мірі сприяло йому у виробленні установлених писемних традицій нової української літературної мови [2; 206].

М.Павлюка хвилюють проблеми викладання української мови в школах. Ступінь його наукового осмислення. Даючи оцінку діяльності першого декана історико-філологічного факультету Новоросійського університету В.Григоровича, М.Павлюк відзначає, що саме цей учений вперше в мовознавчій літературі описав риси української мови, весь час порівнюючи і зіставляючи їх з рисами російської, чеської, словацької, польської, сербохорватської та інших слов'янських мов. «Это тем болес показательно, - підкреслював автор статті, - что лекции свои он читал в 60-х годах, т.е. тогда, когда об украинском

языке мало еше было написано» [9:9]. Сам Павлюк усіма силами прагнув удосконалювати норми рідної мови, упорядкувавши, передусім, роботу українських лексикографів. Залишивши немало цінних зауважень про практику відбору матеріалу для словників, він виступив одним з авторів Інверсійного словника української мови (1971-1976), брав участь у розробці Програми-питальника для збирання матеріалів до крайового словника української мови Одещини (1959).

І тут виявлялася вже інша його соціальна роль - роль «вчителя».

Усвідомивши свою значимість у загальному контексті культури, неможливо обійтися без ролі вчителя, радника, що спрямовує інтереси молодих, підтримуючи їхні перші кроки. Микола Володимирович Павлюк був, за спогадами його колишніх студентів, ідеальним вчителем. Такт, щира повага, не-підробний інтерес до того, що думають його учні, як вони орієнтуються в лавині інформації, легкий гумор при обговоренні навіжених ідей - все це риси, що характеризують Павлюка-вчителя. Найновіші пап'рями мовознавства, напрями, що мають разом з тим глибокі традиції саме в Одеському університеті (експериментальна фонетика, математична лінгвістика) незмінно втілювалися в нових спецкурсах, що читалися Миколою Володимировичем.

І протягом декількох років М.Павлюк очолював редколегію університетської багатотиражки «За наукові кадри», опубліковані в ній статті ясно демонструють усвідомлення ним мети й завдань виховання істинних українських інтелігентів: тут і міркування про викладання стародавніх мов, і інформація про книжні новинки, про підготовку міжнародних симпозіумів, а також нещодавно виявлені в архівах забуті видання, і захоплюючі мовознавчі етюди. «Глибоко оволодівайте своїм фахом», - закликав викладач Павлюк зі сторінок редагованого ним видання й радісно вітав досягнення вихованців університету. Саме на сторінках університетської багатотиражки з'явилися доброзичливі й глибокі рецензії на перші книги поета Михайла Стрельбицького (1977), мовознавців Йозефа Андерша та Віталія Склярєнка (1971). У своїх оцінках і прогнозах М.Павлюк не помилився ані разу, помічаючи те, що здатно продовжити традиції вітчизняної культури: відомий український вчений В.Склярєнко очолює зараз Інститут мовознавства ім. О.Потебні Національної академії наук, професор Й.Андерш, довгі роки пропрацювавши в тій же Академії, поповнив ряди чеської славістики, реалізувавши ідею слов'янської єдності. Одна з останніх учениць М.В.Павлюка - зараз професор Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова І.В.Бардіна - втілила в життя палке прагнення свого вчителя наблизити лінгвістичні дослідження, що проводяться в університеті, до світових досягнень і - водночас - до потреб суспільства, відкривши перше в Україні відділення прикладної когнітивної лінгвістики. Таким чином, стає очевидним, що непомітність окремої людини

на шляхах збереження культури насправді ілюзорна непомітність, або органічне сполучення планів соціальної поведінки, національний стрижень особистості - основна точка опори і неодмінна умова національної неповторності в системі світової цивілізації.

1. Бевзенко С.П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови. - К., 1991.
2. Павлюк М.В. Іван Петрович Котляревський і українська мова // Праці Одеськ. держ. ун-ту. Серія філол. наук. - Одеса, 1958. - Т. 148. - Вип. 8.
3. Павлюк М.В. Із спостережень над мовою ранніх поезій Т.Г. Шевченка // Праці Одеськ. держ. ун-ту. Серія філол. наук. - Одеса, 1962. - Т. 152. - Вип. 14.
4. Павлюк М.В. Основні етапи розвитку українського мовознавства дожовтневого періоду. - К.-Одеса, 1978.
5. Павлюк М.В. Писемність та граматична література доби Київської держави і наступної епохи феодальної роздробленості (X - початок XIV ст.) // Праці Одеськ. держ. ун-ту. Серія філол. наук. - Одеса, 1959. - Т. 149. - Вип. 9.
6. Павлюк М.В. Праці наших вихованців // За наукові кадри, 1971. - 8 березня.
7. Павлюк М.В. Справа про недопущення Якова Головацького на кафедру Новоросійського університету // Праці Одеськ. держ. ун-ту. Зб. філол. ф.-ту. - Одеса, 1954. - Т. 4.
8. Павлюк Н.В. О принципах периодизации истории языка // Сообщения по общим вопросам диалектологии и истории языка: Тез. докл. и сообщ. (Баку, 21-24 окт. 1975 г.). - М., 1975.
9. Павлюк Н.В. Славянское языкознание в Одесском (Новороссийском) университете за 90 лет // Тр. Одесск. гос. ун-та. Серия филол. наук. - Одесса, 1958. - Т. 148. - Вып. 7.
10. Українська мова: Енциклопедія. - К., 2000.